

Οι Αρβανίτες της Αθήνας και το όνομα της Πλάκας

[Επιστήμες, Τέχνες & Πολιτισμός / Ιστορία, Αρχαιολογία, Παλαιογραφία, Στρατιωτικά & Εθνικά θέματα](#)

Πότε εγκαταστάθηκαν Αρβανίτες στην Αθήνα; – Ποιοι ήταν οι Αθηναίοι γκάγκαροι;
– Ποια είναι η ετυμολογία του ονόματος της συνοικίας της Πλάκας;

Οι δύο πρώτοι αιώνες της τουρκοκρατίας στην Αθήνα είναι πιθανότατα οι πλέον σκοτεινοί της μακράιωνης ιστορίας της. Η πόλη έπεσε το 1456 στα χέρια των Οθωμανών.

Η εγκατάσταση Τούρκων εποίκων έκανε τους γηγενείς Αθηναίους, πολίτες δεύτερης κατηγορίας ενώ η μετοικεσία Αρβανιτών στα βόρεια και ανατολικά της Αθήνας υπήρξε ένας ακόμα παράγοντας αστάθειας. Πότε όμως εγκαταστάθηκαν οι Αρβανίτες στην Αθήνα; Ποιοι ήταν οι «γκάγκαροι» Αθηναίοι; Και πώς πήρε το όνομά της η Πλάκα, η παλαιότερη συνοικία της Αθήνας;

Οι Αρβανίτες στην Αθήνα

Οι Αρβανίτες της Αρκαδίας, της Αργοναυπλίας και της Λακωνίας μεταξύ 1571-1573 είχαν συμμετοχή στη λεγόμενη «επανάσταση των Μελισσηνών» που ακολούθησε την οθωμανική ήττα στη ναυμαχία της Ναυπάκτου. Οι Τούρκοι

θεωρώντας τους επικίνδυνους αποφάσισαν να τους μεταφέρουν σε άλλα κατεχόμενα από αυτούς μέρη. Έτσι ο σουλτάνος Μουράτ Γ' έστειλε φερμάνι στον καπουδάν πασά (αρχιναύαρχο) του Αιγαίου Ουλούτς Αλή να μεταφέρει ειρηνικά ένα μέρος από τους Αρβανίτες της Πελοποννήσου σε άλλα μέρη με πιο ευνοϊκούς όρους διαβίωσης από εκείνους του Μοριά. Ο Ουλούτς Αλή πραγματικά μετέφερε σε ερημωμένα άλλοτε νησιά τα οποία είχαν ανάγκη φρούρησης από τις πειρατικές επιδρομές, καθώς και σε άλλους τόπους, Αρβανίτες από τον Μοριά. Ανάμεσα στους τόπους αυτούς ήταν και η Αττική, συμπεριλαμβανομένης και της Αθήνας.

Μετακινήσεις Αρβανιτών γίνονταν τουλάχιστον ως το 1579. Αυτοί εγκαταστάθηκαν στο Μενίδι, στη Φυλή (Χασιά), τα Μεσόγεια, τη Μεταμόρφωση (παλαιότερα γνωστή ως Κουκουβάουνες), την πόλη της Αθήνας και αλλού.

Ωστόσο η πρώτη φορά που γίνεται λόγος για Αρβανίτες της Αθήνας είναι στην έκθεση του Γάλλου προξένου Ζαν Ζιρό (1674). Γράφει σχετικά ο Γάλλος πρόξενος: «Η πόλις βρίσκεται κάτω από το κάστρο (ενν. της Ακρόπολης) που είναι πολύ ψηλό. Το μεγαλύτερο μέρος της είναι προς τον βορρά και τα βορειοανατολικά, από την άλλη δε μεριά του κάστρου δεν υπάρχουν παρά μερικά σπίτια Αρβανιτών. Μέσα στην πόλη υπάρχουν 1.300 σπίτια Ελλήνων αν και στο κατάστιχο του βοεβόδα και του αρχιεπισκόπου δεν είναι λογαριασμένα παρά ως 1.050 για τους δασμούς που πληρώνουν, τόσο το κάθε σπίτι όπως πιο πάνω διευκρινίζομε (σημ.: οι υπόλοιποι ήταν άποροι που δεν πλήρωναν φόρους) και Τούρκων περίπου 600 σπίτια και Αρβανιτών περίπου 150. Εκείνων δε του λατινικού δόγματος δεν είναι παρά τρία, το ένα που αγόρασαν οι μοναχοί Καπουκίνοι, το άλλο του Ιωάννου Ζιρό και το άλλο του Ιωάννου Βαπτιστή Τρυπητήρη...».

Όπως αναφέρει ο Ζιρό, ως το 1640 περίπου, οι Αρβανίτες κατείχαν όλα τα χωράφια έξω από την πόλη της Αθήνας. Ο Μπίρης θεωρεί ότι η παραχώρηση κτημάτων από τους Οθωμανούς στους Αρβανίτες ήταν ένα μέσο για να τους δελεάσει προκειμένου να δεχθούν τις μετακινήσεις τους. Οι Τούρκοι όμως τους επέβαλαν ισχυρή φορολογία και οι Αρβανίτες που δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν σ' αυτή έβλεπαν τα κτήματά τους να περνούν στα χέρια των Τούρκων. Ο Μπίρης αναφέρει ότι σαφώς δεν πρόκειται για τους Αρβανίτες των Μεσογείων που είχαν εγκατασταθεί στις αρχές του 15ου αιώνα εκεί, «αφού εκείνων η οικονομική φθορά ανήκε σε πολύ περασμένη και λησμονημένη». Προσθέτει μάλιστα ότι ο Ζιρό περιγράφει «την ελεεινή φτώχεια και εκείνων», όμως η ανάμνησή τους δεν ζούσε πια.

Ο Μπίρης παραθέτει ονόματα Αθηναίων που υπάρχουν σε γραπτά μνημεία της πόλης και προέρχονται από Αρβανίτες στρατιώτες, κάποιους αρχηγούς μάλιστα, στις κτήσεις των Βενετών στην Πελοπόννησο: Αδάμης, Βαλάμης, Βαρυμπόπης,

Βεκούσης, Γκίνης (Τζίνης κατά το αθηναϊκό ιδίωμα), Γκολέμης, Ζώης, Καγκάδης, Καπαρέλης, Κουρτέσης, Μάτσης, Μπάρδης, Μπόρσας, Μπούας, Μπουζίκης, Μπούκ(ου)ρας, Προγόνης, Σκλέπας, Στίνης, Σούγκρας, Σκούρτης, Στέρβος, Χαϊμαντάς, Χέλμης.

Ο Δημήτριος Καμπούρογλου γράφει για τους Αρβανίτες: «Οι Τουρκαλβανοί (Αρβανιτάδες) εχρησίμευον συνήθως ως φύλακες των πυλών της πόλεως και ως εισπράκτορες κατώκουν δε κατά τους ΝΑ πρόποδες της Ακροπόλεως, κατά την σημερινήν συνοικίαν Μακρυγιάννη, όπου η μεταγενεστέρως εξ αυτών Αρβανίτικη κληθείσα πύλη της πόλεως».

Οι Δημήτριος Α. Γέροντας και Νικόλαος Γ. Νικολούδης γράφουν: «Αρβανίτες: η πλειοψηφία των Αρβανιτών ζούσε έξω από την πόλη, κυρίως στα χωριά των Μεσογείων. Στην ύπαιθρο της Αττικής οι Αρβανίτες αποτελούσαν την πλειοψηφία του πληθυσμού. Οι Αρβανίτες ήταν Ορθόδοξοι Χριστιανοί με ουσιαστικά ανύπαρκτη εκπαίδευση. Απασχολούνταν σε αγροτικές εργασίες (γεωργία, κτηνοτροφία) αλλά ήταν ιδιαίτερα φτωχοί μέχρι του σημείου να μη μπορούν να καταβάλουν τους φόρους οι οποίοι τους αναλογούσαν και κατά συνέπεια να κλείνονται στη φυλακή. Οι συνθήκες της διαβίωσής τους ήταν δυσχερέστατες. Ζούσαν σε άθλιες καλύβες και τρέφονταν με ψωμί, νερό, ελιές, τυρί και γαλακτοκομικά προϊόντα. Σπάνια η διατροφή τους ποικιλλόταν με κρέας και κρασί. Η εξαθλίωση τους είχε εξωθήσει πολλούς στη ληστεία στην οποία επιδίιδονταν στα όρη γύρω από την Αθήνα με κύριο όπλο τη σφεντόνα. Περί τα μέσα μάλιστα του 17ου αιώνα μια συμμορία την οποία αποτελούσαν 122 Αρβανίτες τρομοκράτησε επί πέντε ή έξι μήνες αδιάκριτα Τούρκους και Έλληνες της Αττικής με αποτέλεσμα να είναι σχεδόν αδύνατη η μετάβαση από την πόλη στους αγρούς.

Τελικά χρειάστηκε η σύσταση μεγάλου καταδιωκτικού αποσπάσματος από Τούρκους και Έλληνες και επίπονες προσπάθειες προκειμένου να εξαναγκασθεί η συμμορία να εγκαταλείψει τον χώρο της Αττικής. Η ενδυμασία των Αρβανιτών ήταν ένα απλό πουκάμισο, παντελόνι το οποίο έφθανε μέχρι τα γόνατα και κόκκινος σκούφος ή καπέλο. Απλή ήταν και η ενδυμασία των γυναικών». Ο Διονύσιος Σουρμελής θεωρεί ότι η κάθοδος των Αρβανιτών στην Ελλάδα έγινε μετά τον θάνατο του Σκεντέρμπεη (1468) και ότι αυτοί που ήρθαν στην Αττική ήταν αναλογικά οι λιγότεροι από αυτούς που κατοίκησαν στην Πελοπόννησο και τη Βοιωτία και συμπληρώνει: «Οι Αθηναίοι λοιπόν υποδεχθέντες τους πρόσφυγες τούτους ομοθρήσκους των, έδωκαν προς αυτούς κτηματικούς τας κατά την Αττικήν γαίαν των δια να τας καλλιεργώσιν επί συμφωνία και η συνήθεια αύτη διήρκεσε μέχρι της σήμερον (ενν. περ. 1840)». Προσθέτει μάλιστα ότι επειδή οι διορισμένοι από τον Βοεβόδα επιστάτες για να συνάγουν τον φόρο της δεκάτης ήταν κυρίως

Τούρκαλβανοί, οι κάτοικοι των χωριών όπου ζούσαν οι Αρβανίτες αναγκάζονταν να «εξαλβανιστούν»: «Φιλεί γαρ το υπήκοον τοις του Άρχοντος ήθεσιν εξομοιούσθαι» γράφει ο Σουρμελής και συνεχίζει: «Και οι τελευταίοι των Αλβανισθέντων είναι οι κάτοικοι των Αχαρνών, Κουκουβάουνες (sic) και Αμαρουσίου, οίτινες παραδέχθησαν τον Αλβανισμόν μετά τα μέσα της ΙΗ' εκατονταετηρίδος (18ου αιώνα)».

Ποιοι ήταν οι Αθηναίοι γκάγκαροι;

Σύμφωνα με το ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ «Αθηναίοι γκάγκαροι» ήταν οι γηγενείς Αθηναίοι επί Τουρκοκρατίας, επειδή έκλειναν τις πόρτες τους με το γκάγκαρο. Τι ήταν το γκάγκαρο; Σύμφωνα με το ίδιο λεξικό ήταν «ξύλινο μάνταλο αυλόπορτας» και η ετυμολογία της λέξης είναι η εξής: αντιδάνειο <ιταλικό ganghero «μεντεσές» <μεσν. λατ. gangarus <δημώδ. λατ. - canchalus <μεσν. (6ος αι.) κάγκαλος που απαντά στη «γλώσσα» του λεξικογράφου Ησύχιου.

Ο Κώστας Μπίρης όμως έχει άλλη άποψη και γράφει ότι όλοι οι απόστρατοι της πολεμικής δύναμης των Βενετών της Πελοποννήσου αποτέλεσαν μετά την αποχώρηση των Βενετών την τάξη των γκαγκαρέων. Επρόκειτο ουσιαστικά για μισθοφόρους στρατιώτες που δεν υπηρετούσαν πλέον σε κάποιον στρατό και είχαν χάσει τον τιμαριωτικό τους κλήρο και ήταν «μετέωροι και διαθέσιμοι». Οι Βυζαντινοί τους έλεγαν βάγους ή βαγάριους ή ρεμβούς. Τα βάγος και βαγάριος προήλθαν από τα λατινικά vagus και vagarius. Από τους όρους αυτούς επικράτησε κατά το ιδίωμα της μεταβυζαντινής γλώσσας ο τύπος βάγκαρης σε μεταγενέστερα δε χρόνια κατά γλωσσική εναλλαγή (τροπή του β σε γ) που είναι πολύ συχνή στη γλώσσα μας, η λέξη έγινε γκάγκαρης.

Πάντως και το ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ, ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ, ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1984, της ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ ετυμολογεί τη λέξη γκάγκαρος από το γκάγκαρο <ιταλ. ganghero=στροφήγγα. Κατά τον Δ. Καμπούρογλου «Γκάγκαρους» ή «Γκαγκαρέους» ονόμαζαν υποτιμητικά οι Έλληνες άλλων περιοχών τους Έλληνες Αθηναίους.

Η Πλάκα και η ετυμολογία της

Η Πλάκα είναι η παλαιότερη συνοικία της Αθήνας και εκτείνεται στους ΒΑ πρόποδες της Ακρόπολης. Το τοπωνύμιο Πλάκα υπάρχει από τα τέλη του 16ου αιώνα και αφορούσε αρχικά ένα περιορισμένο τμήμα της σημερινής συνοικίας. Συγκεκριμένα, γύρω από το Μνημείο του Λυσικράτους από την αρχή της οδού Τριπόδων μέχρι τον Άγιο Νικόλαο τον Ραγκαβά. Για την ετυμολογία της λέξης Πλάκα υπάρχουν οι εξής εκδοχές. Σύμφωνα με τον Δ. Καμπούρογλου, στο σημείο

όπου η οδός Θέσπιδος τέμνεται από τις οδούς Αδριανού και Τριπόδων υπήρχε μια μεγάλη άσπρη πλάκα που έδωσε το όνομά της στην περιοχή και αργότερα σε ολόκληρη τη συνοικία. Σύμφωνα με άλλη εκδοχή το τοπωνύμιο οφείλεται στη μορφή του εδάφους («επίπεδη γη, πεδιάδα») σύμφωνα με τον Α. Χατζή. Ο Κώστας Μπίρης θεωρεί ότι το τοπωνύμιο Πλάκα προέρχεται από το αρβανίτικο «πλακ'» που σημαίνει «παλιός, γερασμένος». Ο πρώτος που παρέθεσε αυτή την εκδοχή ήταν ο J. Hann (1833) και ακολούθησαν ο Παύλος Καρολίδης και ο αλβανομαθής Πέτρος Φουρίκης το 1925. Ο Κώστας Μπίρης δίνει μια διεξοδική ερμηνεία για την αρβανίτικη προέλευση της λέξης Πλάκα. Μετά την επιδρομή των Έρουλων (267) χτίστηκε το λεγόμενο Βαλεριάνειο (από τον Ρωμαίο αυτοκράτορα Βαλεριανό) τείχος που άφησε την ερημωμένη Πλάκα έξω από αυτό. Η Αθήνα επεκτάθηκε λίγο τους επόμενους αιώνες, όμως η πειρατική επιδρομή του 12ου αιώνα είχε σαν αποτέλεσμα τον εκ νέου περιορισμό της μέσα στο τείχος.

Ο περιηγητής Μουρατόρι που την επισκέφθηκε κατά τα μέσα του 15ου αιώνα γράφει ότι το Μνημείο του Λυσικράτους (Φανάρι του Διογένη) βρισκόταν έξω από την πόλη! Κατά κανόνα σχεδόν η ερημωμένη περιοχή ενός οικισμού χαρακτηρίζεται τοπωνυμικά ως «Παλιά». Οι Αθηναίοι προφανώς ονόμαζαν τους επόμενους αιώνες την Πλάκα Παλιά Χώρα ή Παλιά Αθήνα ή απλά Παλιά. Όταν δε, στα τέλη του 16ου αιώνα εγκαταστάθηκαν στην περιοχή Αρβανίτες, μετέτρεψαν στη γλώσσα τους το τοπωνύμιο σε «Πλακ' Αθήνε-Πλακ». Την άποψη του Μπίρη δέχεται και ο Κώστας Καιροφύλλας στο βιβλίο του «ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ, ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΕΡΙΧΩΡΩΝ».

Ο Χαράλαμπος Π. Συμεωνίδης στο ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΟΙΚΩΝΥΜΙΩΝ, διαφωνεί με τον Κώστα Μπίρη και θεωρεί ότι η “Πλάκα” της Αθήνας είναι περιεκτικό όνομα και σημαίνει “τόπος με πλάκες”, δηλ. αρχαία μάρμαρα και δεν σχετίζεται με το αλβανικό plake-a Athina=παλιά Αθήνα.

Και για την αλβανική λέξη plake θεωρεί ότι πέρασε στα αλβανικά από τα ελληνικά: plake < ελληνικό πλάκα < αρχ. ελληνικό πλάξ (Λήμμα: Πλάκα Δήλεσι).

Πηγές: ΚΩΣΤΑ Η. ΜΠΙΡΗ, «ΑΡΒΑΝΙΤΕΣ ΟΙ ΔΩΡΙΕΙΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ», Ε΄ Έκδοση, ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΜΕΛΙΣΣΑ»

Θανάσης Γιοχάλας - Τόνια Καφετζάκη, «ΑΘΗΝΑ-Ιχνηλατώντας την πόλη με οδηγό την ιστορία και τη λογοτεχνία», 5η έκδοση, βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ

Σχετική βιβλιογραφία: ΓΙΑΝΝΗ ΚΑΙΡΟΦΥΛΑ, «ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ, ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΕΡΙΧΩΡΩΝ», Εκδόσεις ΦΙΛΙΠΠΟΤΗ, 1995

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΥΡΜΕΛΗΣ, «ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΑΘΗΝΩΝ», Β' έκδοση 1842, Α' ΑΝΑΤΥΠΩΣΗ, 1973, ΑΝΑΣΤΑΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΝΟΤΗ ΚΑΡΑΒΙΑ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΓΡ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ», ΤΟΜΟΣ Γ', ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΕΛΕΚΑΝΟΣ 2013

ΚΩΣΤΑ Η. ΜΠΙΡΗ, «ΑΙ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΕΡΙΧΩΡΩΝ ΤΗΣ», ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ, ΑΘΗΝΑ 2006

Δημήτριος Α. Γέροντας-Νικόλαος Γ. Νικολούδης, «Αθήνα 1456 μ.Χ.-1686 μ.Χ.», ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΑΝΤ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ

Πηγή: protothema.gr